

УДК 821-3.09(092)(=162.1=112.2)

МІФОЛОГІЗАЦІЯ МІСТА У ТВОРАХ БРУНО ШУЛЬЦА ТА ФРАНЦА КАФКИ

Лопушанський В.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена висвітленню проблеми міфологізації міста у творах Бруно Шульца та Франца Кафки. Розкривається біографічний і культурно-історичний контекст міфологізації міст у прозі двох письменників. Аналізуються напрямки цієї міфологізації, а також подібності та відмінності міфопоетики міста в Шульца та Кафки.

Ключові слова: Бруно Шульц, Франц Кафка, місто, Дрогобич, Прага, міфологізація.

Постановка проблеми. ЮНЕСКО проголосила 1992-й рік роком Бруно Шульца. Його книги «Санаторій під Клепсидрою» та «Цинамонові крамниці» перекладені на всі європейські мови, а також на японську, корейську, гебрійську. Франція вшанувала мистця найпрестижнішою літературною премією. Кілька десятиліть тому творчість дрогобичанина була відома лише палким прихильникам його таланту, насамперед у Польщі. Останнім часом зацікавленість творчістю Бруно Шульца зростає не лише в Дрогобичі, де кожні два роки проводиться Міжнародний Фестиваль Бруно Шульца, та в Україні, але й в усьому світі. Науковці, літературні критики все частіше порівнюють його з Францом Кафкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливою подією, яка пов'язана з постаттю і творчістю Б. Шульца, є Міжнародний фестиваль Бруно Шульца у Дрогобичі, який Ігор та Віра Меньок вперше організували 2004 року. Кожні два роки на фестивалі відбуваються літературні зустрічі, конференції, семінари, виставки, присвячені життю і творчості Б. Шульца та іншим польським письменникам-авангардистам. Дрогобичанка В. Меньок уклала «Антологію наукових матеріалів трьох міжнародних фестивалів Бруно Шульца в Дрогобичі» [6], редагувала Матеріали VI Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі «Бруно Шульц: тексти і контексти» [3], збирала та переклала найцікавіші доповіді з трьох шульцознавчих конференцій.

Автори звертають увагу на спорідненість творчості Б. Шульца та Ф. Кафки, а також на їхній зв'язок з духовним містично-філософським вченням юдаїзму – кабалою.

Л. Мальцев та С. Регурецкая на прикладі оповідань «Цинамонові крамниці» та «Санаторій під Клепсидрою» Б. Шульца і роману Ф. Кафки «Процес» та «Перевтілення» аналізують специфіку міфів Дрогобича та Праги та доводять особливу роль двох міфологем – мотиву перевтілення і образу книги [7].

Є. Фіцовський у праці «Регіони великої ереси та околиці» [10] аналізує земні сліди Бруно Шульца та інтерпретує його літературну, графічну, епістолярну й критичну спадщину. Життя та творчість Бруно Шульца досліджували також Є. Яжембський, С. Бараньчак, І. Гнатюк, І. Клех, Б. Лазорак, У. Орлев, В. Панас, С. Росек, В. Александрович. У своїх статтях та нарисах дослідники аналізують спроби інтерпретації шульцівського тексту.

Макс Брод, біограф і друг Франца Кафки, у праці «О Франце Кафке» [2] дослідив і всебічно відтворив важкий життєвий шлях, болісні роздуми про долю співвітчизників на перехресті єврейської, німецької та слов'янської культур, подробиці приватного життя літературного генія. Крім цього важливі дані про особливості життєвого та творчого шляху Ф. Кафки ми зустрічаємо у працях таких дослідників: В. Беньямин, К. Давид, Л. Макловская, М. Риклин, Г. Яноух, М. Бянок, В. Бялокозовіч.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багато літературознавців досліджують спільні мотиви та образи у творах Франца Кафки та Бруно Шульца, виявляють спільні та відмінні риси у творах обох майстрів художнього слова, характеризують біблійні мотиви та вплив кабали і хасидизму у художній картині світу мистців.

Мета статті – дослідити сутність міфологізації міста у творах Бруно Шульца та Франца Кафки, розкрити біографічний і культурно-історичний контекст міфологізації міст у прозі двох письменників, проаналізувати напрямки цієї міфологізації, а також подібності та відмінності міфопоетики міста в Шульца та Кафки.

Виклад основного матеріалу. Спільний біографічний і культурно-історичний контекст міфологізації міст у творчості двох письменників полягає в тому, що Шульц і Кафка походили з асимільованих єврейських сімей, для яких вирішальною у самосприйнятті й самореалізації майбутніх письменників була постать батька. На зламі ХІХ – ХХ ст. – в роки дитинства й молодості обох авторів – Прага і Дрогобич були містами багатокультурної та поліконфесійної Австро-Угорщини, що створювало паралелізм духовно-історичного світосприймання Шульца і Кафки.

Творче наслідування Франца Кафки та Бруно Шульца простежується в рецензії Шульца на роман Кафки «Процес», в напівлегендарній історії про Шульца як перекладача цього роману [12, с. 187], а також в автобіографічних повістях Кафки «Цинамонові крамниці» та «Санаторій під Клепсидрою».

Однак напрямки міфологізації міст Кафки та Шульца полярно протилежні. У відомому лис-

ті до Оскара Поллака, 20 грудня 1902 р., Кафка пише про «матінку Прагу», яка «кігтями» вчепилася в нього. З того ж листа випливає, що можливими варіантами покинути Прагу можуть бути бунт або втеча, причому один шлях не виключає іншого («Треба підпалити її з двох кінців, підпалити Вишград і Градчани – тоді, можливо, вдалося б вирватися») [2, с. 17]. Історично-культурне обґрунтування того парадоксального факту, що «в творчості Кафки немає місця для «поезії Праги» [2, с. 14], дає К. Давид, пояснюючи, що Кафків феномен неприйняття Праги ізольованим становищем єврейства, що, в свою чергу, викликало психологічні та екзистенційні проблеми (Кафка «відчуває себе поза суспільством, відрізанам від більшості, відкинутим в замкнутий світ, в якому йому важко дихати» [4, с. 136].

Дослідження творчості Шульца і Кафки дозволяє припустити, що культурно-історичне трактування феномена відчуження від Праги, запропоноване К. Давидом, не є вичерпним. Становище письменника єврейського походження в Галичині, Бруно Шульца, вказує на безсумнівну схожість до становища Кафки в Празі, враховуючи трагічні обставини, при яких обірвалося життя Шульца в рідному Дрогобичі 19 листопада 1942 р. Проте міфопоетика міста Шульца і Кафки містить неабиякі відмінності. Справа не тільки в тому, що Дрогобич – провінційне містечко, що до Шульца представляло собою лише «Білу пляму» на літературній карті Європи, а Прага – один з визнаних туристичних центрів, насичених літературними міфами, найважливіший з яких – міф про Голема. Крім соціальних обставин, замкнутість Праги в трактуванні Кафки пов'язана з дефіцитом природного начала. Топос кордону між природою та культурою несе тут яскраво виражену семантичну функцію поділу й протиставлення, а, отже, образ Праги набуде властивостей антиміфу. Показовим у цьому зв'язку є спостереження А. Белобратова у романі Кафки «Процес»: «В романі місто представлене на рівні якоїсь абстракції...»; «Міметичний образ в романі Кафки блоковано свідомо» [1, с. 143].

Однак в аспекті міметичних можливостей і обмежень модерністського художнього методу звернення до прози Шульца доводить, що жадоба «іншого простору» і «іншого часу», що зародилася в рамках індивідуального авторського хронотопу, не виключає топографічної точності при відтворенні краєвиду рідного міста. Тому дослідження поетики міфу Бруно Шульца пов'язані саме з розпізнаванням образів письменника на карті Дрогобича, про що переконливо пише Є. Фіцовський: «Цих реалій, цих справжніх пунктів опори іманентного шульцівського світу можна відшукати багато. Практично кожна, навіть найнебезпечніша метафора Шульца, кожен незначний міф «Цинамонові крамниці» походить з реального життя» [12, с. 141]. Про те ж читаємо в роботі Є. Яжембського: «Схожість міста, в якому розгортаються події, з Дрогобичем не підлягає жодним сумнівам. Кожен, хто знає місце народження письменника, стверджує, що з його повістями в руках можна проводити екскурсії по Дрогобичу, розпізнаючи вулиці, площі та храми» [13, с. 89].

Конкретність і самоцінність міського полотна Шульца, протилежна «абстрактності» й функ-

ціональності міським мотивам Кафки, що тісно пов'язана з присутністю природного начала в прозі першого. Наприклад, в оповіданні «Серпень», що відкриває цикл «Цинамонові крамниці», «воскресіння» міста дитинства вражає флористичним достатком. Примітно, що прогулянка по місту тут розпочинається з центру, з ринкової площі, до околиць, і в цьому русі «розмивається» межа між світами природи і культури: «А ще через кілька будинків вулиці було уже неможливо витримувати міський вид, немов селянинові, який, повертаючись до рідного села, скидає з себе по дорозі міську чепуристість і в міру наближення до села перетворюється поступово в сільського обшарпанця» [11, с. 8]. Таким чином, метафорично «зрощується» топографія міста, світ природи і образ людини, що створює основу «міфоцентричність» естетики і поезики Шульца.

Шульц описує Дрогобич в його винятковому багатстві природних фарб та історичних ремісництв. Повісті «Цинамонові крамниці» та «Санаторій під Клепсидрою» – це річні цикли імпресіоністських замальовок: Дрогобич навесні (розповіді «Геніальна епоха», «Весна»), влітку («Ніч Великого Сезону», «Липнева ніч»), восени («Друга осінь»), взимку («Птахи», «Манекени»). Вони включають в себе мандрівки по старому нічному місту «Цинамонових крамниць», повного сюрпризів і таємниць, денну прогулянку американізованими вулицями Стрийської – «вулицями Крокодилів», що символізують гріхопадіння сучасної цивілізації і художній опис архітектурного шедевра Дрогобича, виконаного в стилі «сецесіон», який завдяки Шульцу став відомий як «Вілла Б'янки» (оповідання «Весна») [9, с. 81].

«Цинамонові крамниці» – назва першої автобіографічної повісті Бруно Шульца. На перший погляд, чудернацьку назву своєї збірки, оповідач пов'язав з темним, дерев'яним кольором кориці, якою були обшиті стіни крамниць. Ще зовсім юний герой оповідання відправляється додому за гаманцем батька і губиться в нічному, немов би незнайомому для нього місті, у якому «з'являються, якщо можна так висловитись, вулиці-двійники, вулиці «брехливі» і «обманні» [11, с. 67]. Створюється ефект блукань по лабіринту: виходячи з будівлі театру, оповідач звертає на бічну вулицю в надії дійти до кварталу «Цинамонових крамниць», але опиняється в іншій частині міста, біля будівлі гімназії, яку він проходить наскрізь і далі їде на возі за межі міста, після чого з неймовірною швидкістю повертається на площу Ринок [4, с. 158].

Образи Праги Франца Кафки не вирізняються такою топографічною докладністю як у Бруно Шульца, єдиним винятком є опис собору, який герой роману «Процес» Йозеф К. збирається показати італійському гостю (розділ «У соборі»). Глибока темрява не дозволяє охопити загальний план, за допомогою ліхтарика Йозеф К. освічує деякі фрагменти інтер'єру, причому відсутні частини образу «добудовує» фантазія героя-спостерігача. На фрагментарних картинках можна впізнати пам'ятки празького собору Святого Віта і срібну статую Яна Непомуцького [1, с. 160]. Обійшовши собор кругом, Йозеф К. входить в головні ворота, а потім в бічну капелу, де зустрічає священика та веде з ним в русі довгу роз-

мову. Як і в оповіданні «Цинамонові крамниці», головну роль в цьому епізоді відіграють мотиви самообману та блукань. Фраза священика, адресована Йозефу К.: «Не помились!» – «Täusche dich nicht!», параболічно приховує в собі пряме і переносне значення – по відношенню до образу думок Йозефа і до способу його хаотичного переміщення по собору. Показове використання Йозефом К. того ж дієслова «обманювати» («вводити в оману») для характеристики дій героя з притчі «Vor dem Gesetz» («Перед законом»), переказаної священиком «Der Türhüter hat also den Mann getäuscht» [14, с. 477] («Значить, воротар обманув цю людину»), в результаті чого фраза звучить непрямим докором священику як помилкового помічника героя.

Зближує Шульца і Кафку міфопоетично важливий біографічний факт: народились вони обоє в старовинних містах, оточених соборами (греко-католицьким собором Святої Трійці в Дрогобичі та католицьким костелом Святого Миколая в Празі). Згідно до В. Н. Топорова, місто і розташований в його центрі храм створюють символічний ефект союзу жіночого (материнського) і чоловічого (батьківського) начала: «...жіночий персонаж (діва, мати) співвідноситься з містом (країною), а чоловічий персонаж (наречений) з перебуваючим в центрі його храмом» [8, с. 129]. Собор є архетиповим еквівалентом батьківського образу, що відіграє роль міфопоетичного центру в світі Шульца і Кафки.

Для празького письменника відносини батька з сином практично завжди дисгармонійні, вони пов'язані з мотивом втечі з рідного світу (життя Кафки «будується як серія спроб вирватися від впливу батька». Напротивагу, батько в міфотворчій фантазії письменника-дрогобичанина – «добрий сатана», під опікою якого протікала «геніальна епоха» дитинства письменника: «То було дуже давно. Мами тоді ще не було. Я проводив дні наодинці з батьком в нашій в ту пору величезній, як світ, кімнаті» [14, с. 121].

В оповіданні Бруно Шульца «Геніальна епоха» опис Соборної площі відкривається практично дослівною цитатою з вищезгаданого розділу «У соборі» Кафки, пор. у Кафки: «На соборній площі було порожньо» [5, с. 137] – «Der Domplatz war ganz leer» [14, с. 467]; у Шульца: «Площа Св. Трійці в цей час була порожня і чиста» [11, с. 146]. Проте впадає у вічі і метеорологічний контраст – «ранок... дощовий, дуже вітряний» у Кафки [5, с. 134], «тиха і ясна погода, дні довгі і, можливо, занадто великі для цієї ранньої пори» у Шульца. Описи Шульца і Кафки протилежні також на рівні предметних деталей: зачинені вікна на площі празького собору і відкрите вікно будинку головного героя, яке «виходило на площу Ринок» [11, с. 149].

Відрізняється також наративна оптика Шульца і Кафки. У Кафки відсутній опис зовнішнього вигляду собору, увага зосереджена здебільшого на інтер'єрі. Собор для Йозефа К. виконує символічну функцію пастки, що вступає в дисонанс відносини з традиційним уявленням про храм як притулок в загальноєвропейській культурній картині світу. У Шульца відсутній опис інтер'єру, проте відтворений зовнішній вигляд собору за допомогою піднесеної метафори: «злі-

тає з неба величезна сорочка Бога» [11, с. 147]. Полярні картини світу символічно втілюються в образі собору – похмурого у Кафки і сліпучо-білого у Шульца.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Бруно Шульц відкрив світові Дрогобич так само як Франц Кафка – Прагу. Цьому сприяв спільний біографічний і культурно-історичний контекст. Однак напрямки міфологізації своїх міст у Шульца і Кафки полярно протилежні. Феномен неприйняття Праги Кафкою пояснюється ізолюваням станом єврейства. Він відчуває себе поза суспільством, відкинутим у замкнутий світ настільки, що йому хочеться покинути Прагу, яка кігтями вчепилася в нього. Для Шульца Дрогобич є його містом, цілим світом, «особливою

країною», «особливою провінцією» і врешті «геніальною епохою», в якій жив і творив письменник.

Конкретність і самоцінність міського полотна Шульца протилежна абстрактності й функціональності міським мотивам Кафки. Образ Дрогобича у Б. Шульца відрізняється топографічною докладністю. Незважаючи на те, що він жодного разу не вживає слово «Дрогобич», ми можемо за описами Б. Шульца проводити екскурсію по цьому місту. Письменник змальовує Дрогобич у багатстві природних фарб. Образи Праги у Ф. Кафки не вирізняються такою топографічною докладністю як у Б. Шульца. Відрізняється також наративна оптика обидвох авторів. Перспективним у подальшому вбачаємо дослідження міфообразу батька у творах Бруно Шульца та Франца Кафки.

Список літератури:

1. Белобратов А.В. Процесс «Процесса»: Кафка и его роман-фрагмент / А.В. Белобратов // Кафка Ф. Процесс (восстановленный по рукописям). – М., 2006. – 191 с.
2. Брод М. О Франце Кафке / М. Брод. – СПб.: Академический проект, 2000. – 521 с.
3. Бруно Шульц: тексти і контексти. Матеріали VI Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі / редакція Віри Меньок. – Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич, Посвіт, 2016. – 684 с.
4. Давид К. Франц Кафка / К. Давид. – Харьков: Фолио; Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 385 с.
5. Кафка Ф. Вибрані твори: Процес. Вирок. Перевтілення: Для ст. шк. віку / упоряд. та приміт. Є. Волощук; пер. з нім. П.В. Таращук, Є.О. Попович. – К.: Генеза, 2004. – 288 с.
6. Меньок В. Антологія наукових матеріалів трьох міжнародних фестивалів Бруно Шульца в Дрогобичі / За ред. Віри Меньок. – Дрогобич: Коло, 2008. – 160 с.
7. Регурецкая Е.М. Мифологизация города в творчестве Б. Шульца и Ф. Кафки / Е.М. Регурецкая, Л.А. Мальцев // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта; сер.: Филология, педагогика, психология, 2016. – № 2. – С. 41-47.
8. Топоров В.Н. Город-дева и город-блудница / В. Топоров // Исследования по структуре текста. – М., 1987. – С. 121-132.
9. Фицовский Е. Приготовление к путешествию, или последний путь Бруно Шульца Е. Фицовский // Новая Польша, 2007. – № 4. – С. 79-83.
10. Фицовський С. Регіони великої ересі та околиці: Бруно Шульц і його міфологія / С. Фицовський / Пер. з пол. Андрія Павлишина. – Київ: Дух і літера, 2010. – 544 с.
11. Шульц Б. Трактат о манекенах, проза, переписка, ссе / Б. Шульц. – СПб.: Академический проект, 2000. – 436 с.
12. Ficowski J. Regiony wielkiej herezji. Szkice o życiu i twórczości Brunona Schulza / J. Ficowski. – Kraków, 1967. – 362 s.
13. Jarzębski J. Prowincja centrum. Przypisy do Schulza / J. Jarzębski. – Kraków, 2005. – 147 S.
14. Schulz B. Das Sanatorium zur Sanduhr / Bruno Schulz / neu übersetzt von Doreen Daume. – München: Carl Hanser Verlag, 2011. – 368 S.

Лопушанский В.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

МИФОЛОГИЗАЦИЯ ГОРОДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БРУНО ШУЛЬЦА И ФРАНЦА КАФКИ

Аннотация

Статья посвящена освещению проблемы мифологизации города в произведениях Бруно Шульца и Франца Кафки. Раскрывается биографический и культурно-исторический контекст мифологизации городов в прозе двух писателей. Анализируются направления этой мифологизации, а также сходства и различия мифопоэтики города в Шульца и Кафки.

Ключевые слова: Бруно Шульц, Франц Кафка, город Дрогобыч, Прага, мифологизация.

Lopushanskyy V.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

MYTHOLOGIZATION OF THE CITY IN THE WORKS OF BRUNO SCHULZ AND FRANZ KAFKA

Summary

The article is devoted to highlighting the problem of city mythology in the works of Bruno Schulz and Franz Kafka. The biographical and cultural-historical context of mythologization of cities in the prose of the two writers is revealed. The directions of this mythologization, as well as the similarities and differences of the city's mythology in Schulz's and Kafka's works are analyzed.

Keywords: Bruno Schulz, Franz Kafka, city, Drohobych, Prague, mythologization.